

הפרקליטות הצבאית - היבטים היסטוריים

הרצאה ביום הפרקליטות הצבאית*

צבי ענבר**

א. מבוא ב. שרשי השיפוט הצבאי בצה"ל ג. הצעת אפרים בן ארצי ד. דיוני הוועדה לענייני מטה ה. הצעת אג"ם/מח"ט ו. דו"ח ריפתין ז. הקמת השירות המשפטי ח. הקמת הפרקליטות הצבאית

א. מבוא

כאשר נתבקשתי להציע יום הולם שייקבע כיום הפרקליטות הצבאית, הצעתי מייד את האחד במרץ, הוא היום בו נוצרו בצבא, בשנת 1949, התפקידים של פרקליט צבאי ראשי, ופרקליטים צבאיים. הרצאתי הקצרה מאוד, תעסוק בהקמתו והתפתחותו של השירות המשפט בצה"ל, עד ליום האחד במרץ 1949. וזאת לדעת, עם הקמתו של צה"ל, נקראו החילות המקצועיים בשם "שירות", החל בשירותו הקשר והחימוש וכלה בשירותי הרפואה והמודיעין הצבאי. רק ביום 13.4.50, שונה שם השירות המשפטי ל"מפקדת פרקליט צבאי ראשי".

ב. שרשי השיפוט הצבאי בצה"ל

השיפוט בצה"ל בשנותיו הראשונות, עד לאחר בינואר 1956, התבסס על חוקת השיפוט, תש"ח, שהוכנה ב"הגנה" ונכנסה לתוקף עוד לפני קום המדינה, ביום 1 במאי 1948. כדי להבין כיצד פעל והתפתח השיפוט בצה"ל, חייבים אנו לקבל מושג על שרשיו ב"הגנה".

---

* הרצאה במסגרת יום הפרקליטות הצבאית, שנערך השנה לראשונה. יום הפרקליטות הצבאית נערך השנה בתאריך 28.2.01 בהיכל צה"ל במכללה לפיקוד ומטה.
** תא"ל (מיל.), לשעבר היועץ המשפטי של הכנסת והפרקליט הצבאי הראשי.

אף שמשפט החברים היה מפותח מאוד בארגון ה"הגנה", אין אנו מוצאים בו חוקת שיפוט ארצית לפני חוקת השיפוט, תש"ח. פקודת החברות תש"א קובעת אמנם, בסעיף 26, כי "הארגון מקיים בתי דין לדרגותיהם. חבר העובד על הוראות הארגון או על הוראות מפקדיו, יועמד למשפט בהתאם לחוקת השיפוט".

הפקודה כוללת מספר סעיפים כלליים נוספים שעניינם משפט ושיפוט, אך חוקת שיפוט, שתחולתה על הארגון כולו, לא הייתה קיימת. כך גם עולה ממכתבו של התוכ"ל הראשי אברהם גורלי, מיום 20 ביוני 1948, לתוכ"ל גבעתי.

הוראות שונות הנוגעות למשפט חברים, אך לא חוקה של ממש, מוצאים אנו כבר בחוקת "ההגנה" 1924.

התקנון המשפטי השלם הראשון המצוי בידינו הוא תקנון קריתי, דהיינו- ת"א מ- 1924.

על בתי הדין וההליכים בהם, למדים אנו רבות מתוך כרטסת פסקי- הדין שנמצאה בסליק שנתגלה בת"א ברחוב 15 ביום 24.3.85 בכרטסת מצויים נתונים על התקופה 11.5.38 עד 13.4.46.

בשנת 1935 כלל כל אחד מהמחוזות העירוניים ירושלים, ת"א וחיפה שירות משפטי. ליד השירות בת"א היו גם ועדת תקנון ובתי- דין. עם חלוקת התפקידים הקבועה במפקדה הארצית ב- 1940 עסקה אחת מארבע המחלקות בנושאי משפטים והסברה. בשנים 1947- 1940 שימש עו"ד יזהר הררי ("עוזדין") כיועץ משפטי וכתובע. בספטמבר 1947 התמנה עו"ד נחום חת ("עורד") לתפקיד יועץ משפטי, ועליו גם הוטל התפקיד לכתוב את חוקת השיפוט של ה"הגנה".

ג. הצעת אפרים בן ארצי

ב- 12.10.47 מגיש אפרים בן ארצי, שעסק אותה עת במטכ"ל בנושאי תכנון ואפסנאות, לדוד בן-גוריון, הצעה למבנה הפיקוד העליון. ענף השליש הכללי כולל, על פי ההצעה, מחלקה משפטית שתפקידיה הם:

- פיקוח כללי על שמירת החוק הצבאי.
- הכנת שינויים בחוקה לפי החלטת מועצת הצבא
- השגחה על צידקת פסקי הדין והנהלה הוגנת של בתי המשפט.
- השגחה על עונשים קצובים של מפקדי היחידות
- משתתף בוועדת בורות לסכסוכי עבודה ומניעת שביתות

המחלקה כוללת את השירותים הבאים:

א. שירות החוקה הצבאית:

1. חיבור החוקה הצבאית;

2. בדיקת קבע של התאמתה לתנאים הארצישראליים.

ב. שירות בתי המשפט הצבאיים:

1. מינוי בתי משפט צבאיים קבועים;

2. מינוי תובעים צבאיים ומפקחים מטעם המחלקה המשפטית במשפטים מיוחדים;

3. ביקורת מהלך כל בתי המשפט הצבאיים ופסקי הדין שלהם.

ג. שירות ביקורת העונשים הקצובים של מפקדי היחידות:

1. ביקורת העונשים אם מתאימים לחוק הצבאי;

2. הדרכת מפקדי היחידות בחוק הצבאי.

ד. דיוני הוועדה לענייני מטה

בדיון הוועדה לענייני מטה על מבנה המטה הכללי, ביום 19.1.48, הוחלט:

"8. השרות המשפטי – אין אפשרות לקיים ולהקים שרות זה. טרם הונח היסוד לחוקה הצבאית. בקביעת החוקה הזאת מטפלת, או תטפל, ועדה אזרחית. מתפקידי השרות המשפטי יהיה לפעול כיועץ משפטי של הכוחות המזוינים ולפקח על בתי דין צבאיים."

בדיון הוועדה מיום 22.1.48, על הגדרת התפקידים של אגף השליש הכללי [אכ"א], נכלל השרות המשפטי במסגרת אגף זה, וכך סוכמו תפקידיו:

1. סיוע בידי הרמטכ"ל, באמצעות אגף השליש הכללי, בכל העניינים הנוגעים לחוק האזרחי, לחוק הצבאי, מצב צבאי ומשפט בינלאומי.
2. פיקוח על קיום החוק הצבאי, באמצעות בתי דין צבאיים.
3. מתן עצה לרמטכ"ל ביחס לביטול והמתקת פסקי דין צבאיים.

ה. הצעת אג"ם/מח"ט

ביום 5.2.48 מעביר אמנון מ-אג"ם/מח"ט [מח' טכנית] אל ידיו הצעה להקמת מחלקה משפטית ליד מטה הכנסת, מכיוון ש"אין לתאר צבא סדיר ללא מנגנון משפטי משוכלל". ואלה תפקידי המחלקה:

- א. ארגון חקיקת החוק הצבאי ("ארגון" ולא "חקיקה", כי זו עבודה לשנים רבות).
- ב. הקמת המנגנון שיוורה החוק והנהלתו;
- ג. פיקוח על אופן השימוש בהם ע"י החלקים השונים שבמנגנון;
- ד. הכשרת אנשי הדרגות השונות למלוי התפקידים המשפטיים שיוטלו עליהם.

"יש לנצל נסיונם של צבאות זרים, ועל כן יש לתרגם את החוק הנוהג בצבאות האנגלי והאמריקאי. התרגום יכול להיעשות ע"י בעלי מקצוע רבים בעת ובעונה אחת. יש

לחלק את החוקות בין בעלי מקצוע שהתמחו בהן במיוחד (פרוצדורה, חוק פלילי וכד'). התרגומים יועברו לקצינים גבוהים בעלי ותק המכירים את אופי צבאנו ואלה יציעו הצעותיהם, יעבדון בוועדות ויציעו חוקה. זו תיבחן שנית ע"י בעלי מקצוע. ההצעה תימסר לעיון ולביקורת של מספר רב של אנשים המכירים היטב את הכנסת. אלה יהיו בבחינת "דעת הקהל". הצעותיהם תיבחנו שנית ע"י מועצה משפטית שתורכב במיוחד לשם כך.

המח' תארגן ותדריך את בתי הדין וכו'. היא תפקח על אופן בצוע התפקידים השונים ותדריך את נושאי הסמכויות המשפטיות. בראשה יש להעמיד עו"ד ותיק אשר שירת בצבא."

1. דו"ח ריפתין

יעקב ריפתין היה חבר "ועד הבטחון" שבראשו עמד דוד בן-גוריון. ועד זה שימש גוף עליון שבפניו הובאו לאישור עקרונות מדיניות הבטחון.

ביום 10.2.48 כתב בן-גוריון לריפתין:

"הגיעו אלי תלונות והאשמות קשות על היפרעות והפקרות בקרב כמה מאנשי הארגון והפלמ"ח: שוד ערבים, רצח פולנים וערבים בלי סיבה או בלי סיבה מספקת, ובכל אופן בלי משפט, מעשים לא הגונים גם ביחס ליהודים, מקרי גניבות, מעילה בכסף, עינויים של ערבים בשעת חקירה וכדומה.

מעשים אלה, אם הם נכונים, מהווים סכנה פוליטית ומוסרית לארגון ולישוב ויש לאחוז באמצעים החריפים ביותר למען עקירתם מן השורש.

יש קודם כל להעמיד את הדברים על אמיתותם ולהביא את האחראים לדין. לשם כך אני מטיל עליך לבדוק שורה של עובדות שנמסרו לי ע"י מנהלי ש"י.

תקבל מהם פרטים נוספים ותהיה לך הסמכות לחקור כל איש הארגון – למען גלות האשמים במישרין ובעקיפין, והאשמים הם לא רק העושים מעשים בל ייעשו, אלא גם המפקדים שלהם, אשר ידעו על המעשים ולא מנעו אותם

לפני המעשה או לא הענישו את האחראים לאחר המעשה."

ביום 1.3.48 הגיש ריפתין ליו"ר ועד הבטחון, דו"ח המתאר 30 מקרים, בסופו הציג את השאלות הבאות, והשיב עליהן:

1" . איך למנוע התפשטות ההתפרעות? איך להתגבר עליה?

א. ע"י הגברת הפעולה החינוכית-ההסברתית בארגון.

ב. ע"י פרוצדורה משפטית בהירה ויעילה.

2. במה מותנית בהירות ויעילות הפרוצדורה המשפטית?

א. במסירת וקבלת אינפורמציה מדוייקת של פשע.

ב. מאפשרות בירור מהיר וכל צדדי של התלונה.

ג. בקיום מען אשר יטפל מיד בתלונה, ובהבאתה לדין – באם יהיה צורך בכך.

ד. בקיום תקין של משפט.

כפי שנמסר לי ע"י הח' יוסף יזרעאלי (חבר המפקדה הארצית וחבר ועדת הניסוח של חוקת השיפוט תש"ח), מכינה ועדה מיוחדת של המפקדה הארצית חוקה משפטית ואינני רוצה להיכנס לתחומי סמכותה. הנני רוצה לציין רק מספר בעיות שנתקלתי בהן תוך חקירתי: --

חשיבות מכרעת נודעת בפרוצדורה המשפטית לחקירת העובדות; חקירה זו דורשת לא רצון טוב בלבד, כי אם גם התמחות מסויימת; קיימים "מקרי גבול", שבהם מעורבים חברי ארגון ושאינם חברי ארגון; ---

האינפורמציה המגיעה, בצינורות שונים, היום (דרך הש"י, דרך הפיקוד, תלונות של פרטים), אינה נכנסת לאפיק ארגוני אחד וברור. הבאת אדם למשפט או אי הבאתו יכולים להיות פרי של מקרה. הכרחי, לכן, ליצור מיד את משרת התובע הכללי של הארגון, אשר יהיה אחראי: א. להפעלת מנגנון החקירה; ב. להבאת העניינים למשפט.

הכרחי ארגון משפטי קבוע של ה"הגנה", הפועל לפי כללים אחידים. הכרחי להדגיש בצורה בהירה ותקיפה, ששום פסק דין מוות אינו יכול להיות מבוצע בדרך של משפט אדמיניסטרטיבי, ללא החלטה מוסמכת של ב"ד ה"הגנה". (הדגשה שלי - צ' ע')

את עקרונות התחוקה המשפטית, ובאופן מיוחד את שאלת פסקי דין מוות, יש להביא לדיון עקרוני בוועד הבטחון.

ז. הקמת השירות המשפטי

במרס '48 מונה עו"ד אברהם גורלי להיות תוכ"ל ראשי (שהפך להיות תובע צבאי ראשי) וראש השירות המשפטי. אהרן חטר-ישי, מפקדו השני של השירות המשפטי, נשא אף הוא, תחילה, את התואר "תובע צבאי ראשי".

ביום 6.2.49, לאחר שחרורו מצה"ל, שלח אברהם גורלי, מקימו של השירות המשפטי, דו"ח מסכם על הקמת השירות ופעולותיו ב-1948. כותב גורלי:

"השירות המשפטי לא הוקם כשרות מוגדר ומסודר לפי תכנית. בתחילת השנה פעלו פה ושם בשירות ההגנה בתי משפט, אם במתכונת בתי המשפט בצבא הבריטי ואם במסגרת ההגנה. במרץ '48 קיבלתי את התפקיד המרכזי בתביעה הכללית בצבא, בהתאם לחוקת השיפוט שאושרה אז ע"י מוסדות ההגנה, אבל טרם קיבלה תוקף. עם פרסום החוקה נתמנו תוכ"לים למחוזות השיפוטיים בהתאם לחטיבות שהיו אז. [כמו כן נתמנו תוכ"לים לחילות האוויר, הים, התותחנים, ההנדסה וח"ן ולשירותי אכ"א ואג"א. מאוחר יותר, החל מנובמבר '48, משהוקמו החזיתות, צומצם מספר התובעים הצבאיים לארבע החזיתות, שלוש החזיתות העירוניות, ח"א וח"י – צ' ע'] שירות משפטי ממש לא הוקם וגם לא היה ברור אז מה צריכה להיות דמותו ומה הם תפקידיו. העניינים היו מועברים אליי ורוכזו בידיי ובלית ברירה נאלצתי ליצור שירות משפטי למעשה, כי בחוקה ובפקודות המטכ"ל הייתה קיימת להלכה התביעה הכללית בלבד."

השירות המשפטי הלך והתפתח לפי הצרכים וכלל את התפקידים העיקריים דלקמן:

1. הבאת עבריינים לבתי דין צבאיים והופעה בפניהם.
2. ארגון השיפוט הדיסציפלינרי והדרכת המפקדים השופטים.

3. יעוץ משפט לצבא ומוסדותיו.

4. עזרה משפטית לחייל ולמשפחתו.

בהתאם להסתעפות התפקידים הנ"ל, הלך ונתרבה מספר הקצינים ובד"א שהיוו את השירות המשפטי, ובסוף '48 מנה השירות כ-170 איש.

בתי הדין הצבאיים של ערכאה ראשונה, היו אותה עת במסגרת השירות המשפטי, ורק ביה"ד הצבאי העליון היווה מסגרת נפרדת. מצב זה נמשך עד ה-1 בינואר 1956, ורק אז קמה יחידת בתי דין צבאיים, וביה"ד הצבאי העליון הפך להיות ביה"ד הצבאי לערעורים.

ח. הקמת הפרקליטות הצבאית

חטר-ישי, עו"ד שליווה רבים ממשפטי ה"הגנה", ולאחר - מכן קצין בצבא הבריטי, וקצין המנהלה של חט' 7, נקרא לכהן בסוף '48 כראש השירות המשפטי, במקום אברהם גורלי. חטר-ישי הוא שהפך את השירות המשפטי מתביעה צבאית לפרקליטות צבאית. וכך אומר חטר-ישי בחוזר שהוציא לקראת המעבר להסדר החדש:

"עד כה הוטלה הפעלת כל השירות המשפטי בצבא על התובע. מכיוון שלא היו נשיאים קבועים לבתי הדין, היו השופטים הצבאיים, לרבות אותם אבות בתי דין שהיו חסרי השכלה משפטית, תלויים בידיעת החוק וסדרי הדין-בתובע הצבאי. עיקר מטרתו של ההסדר החדש היא להטיל את מלוא האחריות שבקיום החוק והמשפט בצבא על המפקדים וגם לשנות את המצב שתואר לעיל, וזאת ע"י שלושה תיקונים יסודיים:

1. מינוי נשיאי בתי דין מחוזיים;

2. צמצום תפקידי התובע הצבאי;

3. הוספת תפקיד הפרקליט שהוא יועץ כללי למפקדים בענייני חוק ומשפט.

בכל מחוז שיפוטי יהיו שלוש חוליות של בעלי תפקידים קבועים:

1. חוליית הפרקליט – כדי להדגיש את זיקתה למפקד נקבע כי המנגנון הטכני הדרוש לפעולת הפרקליט, יינתן ע"י מטה המחוז, מתוך התקן שלו;

2. חוליית התובע הצבאי;

3. חוליית נשיא ביה"ד;"

נספח לאחד המסמכים שהוצאו להפעלת ההסדר החדש, כולל דוגמא של חוות דעת פרקליט למג"ד:

"עיינתי בפרשת העדויות (ניתוח משפטי של העולה מהן). אני ממליץ, איפוא: לסגור את התיק נגד... / להעביר את החומר לתובע צבאי לשם הגשת כתב האשמה נגד..."

במקביל, הוציא הרמטכ"ל חוזר מתאים בצבא.